

Proizvodnja pamuka u Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata

Sažetak

Pamuk je jedna od najvažnijih tekstilnih biljaka u svijetu. Proizvodnja i upotreba pamučnog vlakna prvi put se spominje u Indiji. Iz Indije je pamuk prenesen u Kinu, Egipat i Grčku. Na području Hercegovine pamuk je uveden u poljoprivrednu proizvodnju odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata. Premda u Hercegovini postoje povoljni ekološki uvjeti za njegov uzgoj, proizvodnja pamuka nije se raširila iz dva osnovna razloga. Poljoprivreda južne Hercegovine tradicionalno je orijentirana na uzgoj vinove loze, mediteranskih voćnih vrsta, duhana i povrtnih kultura. Drugi razlog je otpor vlastima koji su protivno volji poljoprivrednih proizvođača nastojali uvesti kulturu pamuka u agrar južne Hercegovine.

Ključne riječi: pamuk, područje Hercegovine, povoljni ekološki uvjeti

Uvod

Pamuk je najznačajnija poljoprivredna kultura za proizvodnju vrlo cijenjenog i kvalitetnog prirodnog vlakna, ujedno najvažnija sirovina u tekstilnoj industriji (Herceg, 2007). Na području bivše Jugoslavije pamuk se počeo uzgajati u Makedoniji, u 16. stoljeću, a nakon Drugog svjetskog rata pokušao se uvesti u proizvodnju na području južne Dalmacije i Hercegovine. Međutim, iako u tim područjima postoje povoljni uvjeti za proizvodnju pamuka, on se nije uspio proširiti i održati, jer je ta kultura bila silom nametnuta (Gagro, 1998). Kako Dalmacija ima blagu mediteransku klimu, već su 1863. i 1864. godine vršeni pokusi za uzgoj pamuka. Grube pokuse s pamukom u Dalmaciji postavio je i vršio dr. Lorenz. Za neuspjeh u 1863. godini naveo je kao razlog sušu u razdoblju od travnja do rujna, a za 1864. godinu kišno i hladno vrijeme tijekom vegetacije (Jelavić, 1968). Premda pokus nije dao željene rezultate dr. Lorenz je zaključio da su za uzgoj pamuka najpovoljnije ravnice u oblasti donjeg toka rijeke Neretve. Pokuse s pamukom u Hrvatskoj nastavio je 1935. godine dr. Variček na otocima Rabu i Pagu. Ogledi s pamukom po propisanoj znanstvenoj metodici u Hercegovini otpočeli su 1946. godine. Tada su državni poljoprivredni zavodi ogledima u Mostaru, Čapljini, Ljubuškom i Lastvi kod Trebinja dokazali da kultura pamuka u Hercegovini ne samo da može uspijevati, nego i da ostvaruje vrlo dobre prinose. Tako je u ogledima prinos sirovog pamuka iznosio prosječno oko 800 kg po hektaru, od čega je jedna trećina otpadala na čisto vlakno. Prinosa bi bio znatno i veći da se nije radilo o izrazito sušnoj godini u kojoj je podbacio prinos svih uzgajanih proljetnih kultura (Sloboda, 1947., br. 53). Iste godine od strane Zavoda za poljoprivredna istraživanja vršeni su novi pokusi na području Opuzena i Metkovića koji su također potvrdili da u dolini Neretve postoje optimalni uvjeti za uzgoj ove kulture. Iduće 1947. godine na području kotara Metković bila su zasijana 32 hektara pod pamukom da bi u 1948. godini sukladno usvojenom Petogodišnjem planu te površine bile znatno veće. Isto tako, Petogodišnjim planom razvitka narodnog gospodarstva Bosne i Hercegovine u okviru provedbe rejonizacije poljoprivredne proizvodnje od strane vlasti postavljen je cilj da se u Hercegovini, u krajevima s mediteranskom klimom proširi uzgoj pamuka na račun površina pod kukuruzom.

¹ Mr. sc. Nino Rotim Federalni agromediteranski zavod Mostar, Biskupa Čule 10, 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina
Autor za korespondenciju: nino.rotim@faz.gov.ba

Uvođenje novih poljoprivrednih kultura

Područje Hercegovine oduvijek je predstavljalo svojevrsan poligon na komu se pokušavalo proizvoditi različite poljoprivredne kulture koje nisu bile svojstvene ovom području. Tako se za vladavine Ali paše Rizvanbegovića (1833.-1851.) na području čapljinskog, ljubuškog i mostarskog sreza 1845. godine u agrarnu proizvodnju uvela proizvodnja riže. U to vrijeme u Mostaru na rijeci Radobolji postojala je stupa za ljuštenje riže. U 1876. godini u Hercegovini je zabilježena ukupna proizvodnja riže od 40.000 kg, a nešto ranije-godine 1868. blizu 150.000 kg. U isto vrijeme kada i pamuk ponovno se nastojalo uzgajati rižu na ovom području te je 1949. godine u Vitini (općina Ljubuški) izvršeno probno sijanje riže na površini od 8.000 četvornih metara. Osim riže, zabilježeno je kako su se u Hercegovini prije 1875. godine uzgajali lan i konoplja gdje se u prosjeku za jednu godina lana proizvelo 3.933, a konoplje 2.779 oka, što je bila tadašnja mjera za težinu. Usporedno s pamukom, iza Drugog svjetskog rata pokušalo se u Hercegovini s proizvodnjom kikirikija i sezama, ali niti jedna od navedenih kultura nije uspjela da se trajno održi na ovom području.

Nepovoljan status hercegovačkog poljoprivrednika

Poljoprivredni proizvođač u Hercegovini od pamtivijeka je teško živio i u uvjetima malih, rascjepkanih parcela teškom mukom osiguravao egzistenciju brojnih članova obitelji. Različite vlasti su se smjenjivale, a svaka je imala svoje planove za razvoj poljoprivredne proizvodnje. U pravilu, niti jedna vlast nije pogodovala hercegovačkom poljoprivredniku jer su vlastodršci obično više uzimali nego što su omogućavali seljaku da može živjeti od svoga rada i poljoprivredne proizvodnje na vlastitom imanju. Slično je bilo i u razdoblju iza Drugog svjetskog rata kada se po ruskom modelu nastojalo uvesti kulturu pamuka na područje Hercegovine. Tadašnje vlasti naslanjale su se na Rusiju u kojoj je proizvodnja pamuka poprimala sve veće industrijsko značenje, osobito u Zakavkazju i Uzbekistanu. Prva pamučna tvornica podignuta je u Moskvi još 1808. godine, a već 1812. bilo je 27 tvornica (Morović, 1948). Tadašnji SSSR svrstao se među deset najznačajnijih proizvođača pamuka u svijetu (Jevtić i sur., 1986). Hercegovački poljoprivrednik morao je poštivati i u praksi implementirati zacrtani plan uvođenja pamuka u poljoprivrednu proizvodnju jer su u protivnom slijedile represivne mjere. Tako je ostalo zabilježeno da je u slučaju odbijanja uzgoja pamuka na vlastitoj zemlji poljoprivrednik morao odlaziti na višemjesečni prisilni težački rad u Bosnu gdje se radilo na probijanju željezničke pruge na relaciji Šamac-Sarajevo. Zbog toga je nevoljko pristajao na uzgoj ove tekstilne biljke kojoj zauzvrat nije želio pridavati veliki značaj te je uzgajao na najlošijoj zemlji i uz provedbu minimalnih agrotehničke radova i zahvata. Odnos pamuka i hercegovačkog težaka najbolje se razaznaje iz pjesme koju je skladao ovoj biljci, a koja se tih godina redovito pjevala tijekom radova u polju: „*Oj pamuku, sadim te za muku i za tugu samo da ne idem na prugu!*“ (Rotim, 2013). Zbog svega navedenog i pored velikog nastojanja vlasti, poljoprivrednih zavoda i propagande poljoprivrednih stručnjaka pamuk nikada nije postao kultura od krucijalnog značaja za agrar Hercegovine te je protekom godina postupno sve više izostavljan iz strukture sjetve poljoprivrednih površina.

Površine pod pamukom u Hercegovini

Na području Hercegovine u 1947. godini zasijano je 400 hektara pod pamukom. Od toga je na području sreza Mostar zasnovano 100 ha, Čapljini 100 ha, Ljubuškom 80 ha, Stocu 50 ha, Trebinju 40 ha i Ljubinju 30 ha. Ukupna proizvodnja ostvarena na posijanim terenima u Hercegovini iznosila je oko 350.000 kg. Državno poduzeće za promet kožom i tekstilom „Koteks“ tijekom prva četiri dana otkupilo je 1.000 kg pamuka. Pored otkupne cijene za proizvedeni pamuk svi proizvođači su po zasijanom dulumu, po simboličnoj cijeni dobili 10 m platna, 2 kalema konca, 60 kg pšenice i 80 kg kukuruza (Oslobođenje, 1947., br. 275.). Nastojalo se seljaka privoljeti ovo

kulturi u koju je od samog početka sumnjao, a za koju mu je sugerirano da se uzgaja umjesto kukuruza kojeg pak ima dovoljno u sjevernim krajevima zemlje. Isticano je kako je kukuruz manje rentabilan od pamuka jer se s jednog hektara u najboljem slučaju može ostvariti prihod od 5.000 dinara dok pamuk sa iste površine donosi profit od 18.400 dinara (Oslobođenje, 1947., br. 107.). Osim toga, kukuruz se prije Drugog svjetskog rata u cijeloj Hercegovini uzgajao na 16.500 hektara što znači da bi se stvorilo dovoljno obradivih površina za proizvodnju pamuka. Kako bi dodatno motivirali nepovjerljivog hercegovačkog poljoprivrednika proizvođači su prije sjetve uz sjeme dobivali i umjetno gnojivo, predujam od 200 dinara u gotovini i 18 kg žita te brošure kako bi se što bolje upoznali s potrebnim agrotehničkim zahvatima i mjerama njege nužnim za kvalitetnu proizvodnju ove biljke (Oslobođenje, 1947., br. 315.). Spomenute mjere u početku su imale pozitivan učinak te je već 1950. godine u Hercegovini pamuk uzgajan na 3.325 hektara uz ostvareni prinos od 42. vagona. Naredne godine planirana je nešto manja površina pod ovom kulturom, odnosno uzgoj na 2.500 ha, ali zbog proljetnih kiša sjetvena norma nije bila ispunjena. Stoga je 1951. godine proizvodnja pamuka ostvarena na 1.700 ha, ali uz visok prinos koji je iznosio 35 vagona (Sloboda, 1951., broj 34.). Koliko je bila ozbiljna namjera u širenju proizvodnje pamuka na području Hercegovine najbolje je uočljivo iz 1953. godine kada je 15. veljače svečano u rad puštena Predionica pamuka koja se nalazila u Vrapčićima kod Mostara. U listopadu 1950. godine otpočeli su radovi na izgradnji ovog velikog industrijskog pogona čije su se tvorničke hale s pomoćnim prostorijama prostirale na površini od 25.000 četvornih metara. Radilo se tada o prvom velikom industrijskom pogonu koji je potpuno dovršen u Hercegovini, a za čiju je izgradnju utrošeno preko milijardu i pet stotina milijuna dinara. To je ujedno bila i jedina predionica na području Bosne i Hercegovine (Sloboda, 1953., br. 6.). Tekstilna industrija ovog područja zauzimala je značajno mjesto u proizvodnji pamučnog i vunenog prediva te pamučnih i vunenih tkanina. Međutim, znatan dio prediva i pamučnih tkanina nije se finalizirao na ovom području zbog čega mu je trebalo osiguravati plasman u zemlji i inozemstvu (Smoljan, 1999).

Berba i otkup pamuka

Prva berba pamuka u Hercegovini otpočela je 1. rujna 1947. godine. Na mjestima gdje su proizvođači poklonili veću pažnju uzgoju, gdje je sjetva obavljena u optimalno vrijeme uz redovite mjere njege odnosno okopavanje prinos po dulumu iznosio je 100 kg. Jedan kilogram pamuka plaćao se 23 dinara. Pošto se zrenje pamuka ne odvija ravnomjerno berba je trajala od početka rujna do konca studenog. Inače, kada pamuk sazrije tobolci se otvore. Pucanje tobolca na biljkama odvijalo bi se onim redom kojim su se i cvjetovi otvarali. Prvo bi sazrijevali donji tobolci pa bi se zrenje odvijalo odozdo prema vrhu biljke. Berba se vršila po suhom vremenu tijekom dana, a nipošto rano ujutro kada je bilo rose. Pamuk se ubirao u nekoliko navrata. Urod iz prve i druge berbe nije se miješao s urodom iz treće i četvrte berbe, sve radi sjemena. Naime, iz prve dvije berbe sjeme bi se koristilo za sjetvu, a kod kasnijih branja je postajalo nepodesno pošto bi obično bilo nedozrelo (Oslobođenje, 1947., br. 280.). Od 100 kg sirovog pamuka (vlakno zajedno sa sjemenom) obično se dobivalo oko 32 kg vlakna, 67 kg sjemena i 1 kg kratkog vlakna-lintera (Poljoprivredna enciklopedija, 1948). Tobolci su kod pamuka jajolikog oblika, veličine oraha premda mogu biti znatno i veći. U pojedinačnom tobolcu nalazilo bi se 3,5 - 5,5 grama pamučike. Dobar berač dnevno bi ubrao 15 do 25 kg pamuka. Nakon berbe ubrani pamuk bi se sušio nekoliko dana te potom otkupljivao. Ispostava za pamuk u Dubrovniku osnovala je uprave za pamuk u svim srezovima Hercegovine gdje se vršio uzgoj pamuka. Uprave za pamuk imale su zadatak da vrše provođenje sjetve, uzgoja, kontrahiranje i otkup pamuka. U Mostaru i Čapljini osnovane su stanice koje su nakon otkupa pamuka vršile odvajanje vlakna od sjemena. U Stolačkom, Ljubuškom, Trebinjskom i Širokobriješkom srezu otkup su vršili sreški zadružni savezi (Sloboda, 1948., br. 91.).

Zaključak

Analizirajući 1951. godine trogodišnju proizvodnju pamuka u Hercegovini konstatirano je da je prinos po dulumu nizak te se prosječno kreće od 20 do 40 kilograma. Na osnovu toga proizvođači su stekli mišljenje da je ova kultura nerentabilna za uzgoj na području Hercegovine. Međutim niski prinosi pamuka rezultat su neprovođenja agrotehničkih mjera nasada i izrazito rijetke gustoće sjetve jer se po dulumu uzgajalo 2.000-2.500 umjesto 10.000 biljaka (Sloboda, 1951., br. 14.). Sve ovo pogodovalo je proizvođačima koji su ignorirali kulturu pamuka pošto su je smatrali nametnutom od strane vlasti. Iz tog razloga su nasade zasnivali na lošijim, manje kvalitetnim zemljištima, kao i lokacijama izloženim jakim sjevernim vjetrovima. Kada bi tobolci pamuka dozreli odnosno raspukli jak sjeverni vjetar raznosio bi vlakna pamuka po poljima nakon čega bi se ona zaprljala česticama tla te bi kao takva izgubila na kakvoći ili postala nepodesna za otkup. Tako se hercegovački težak neizravnim putem odupirao silom nametnutoj poljoprivrednoj kulturi, koja je slijedom događaja uskoro i izbačena iz strukture sjetve u Hercegovini. Međutim, pojedini hercegovački poljoprivrednici zbog toga su bili optuženi za sabotazu te su zbog neadekvatnog uzgoja pamuka odgovarali pred sudskim organima. Pamuk je obilježio poslijeratno područje hercegovačke poljoprivrede i danas se tek povremeno spominje u sjećanjima i iskazima malog broja živih poljoprivrednih proizvođača toga doba.

Literatura

- Gagro, M. (1998) *Ratarstvo obiteljskog gospodarstva-industrijsko i kmno bilje*. Zagreb: Hrvatsko agronomsko društvo.
- Herceg, N. (2007) *Ratarsko gospodarstvo-industrijsko bilje*. Mostar: Sveučilište u Mostaru.
- Jelavić, A. (1968) Mogućnost za uzgoj pamuka u delti Neretve. *Agronomski glasnik*, 30 (3), 225-234. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/167199>.
- Jevtić, S., Milošević, R., Šuput, M., Mustapić, Z., Gotlin, J., Uzonoski, M., Klimov, S., Đorđević, J., Spanring, J., Miletić, Nadežda (1986) *Posebno ratarstvo-drugi dio*, IRO „Naučna knjiga“, Beograd.
- Morović, D. (1948) *Pamuk - popularni prikaz o pamučnoj biljci i njenoj agrotehnici*, Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb.
- Oslobođenje-Organ izvršnog odbora narodno-oslobodilačkog fronta BiH (1947) „Ove godine otpočeće sjetva pamuka u Hercegovini“, broj 107., 28.02.1947., str. 5., god V., Sarajevo.
- Oslobođenje-Organ izvršnog odbora narodno-oslobodilačkog fronta BiH (1947) „Otkupljene su prve količine pamuka u Hercegovini“, broj 275., 13.09.1947., str. 1., god V., Sarajevo.
- Oslobođenje-Organ izvršnog odbora narodno-oslobodilačkog fronta BiH (1947) „Prva berba pamuka u Hercegovini“, broj 280., 19.09.1947., str. 2., god V., Sarajevo.
- Oslobođenje-Organ izvršnog odbora narodno-oslobodilačkog fronta BiH (1947) „Sjetva pamuka u trebinjskom srezu u ovoj godini pružila je iskustva za budući rad“, broj 315., 29.10.1947., str. 3., god V., Sarajevo.
- Poljoprivredna enciklopedija (1970) Jugoslavenski leksikografski zavod, svezak 2., str. 452., Zagreb.
- Rotim, N., Rotim Stanislava (2013) „Poljoprivreda i stočarstvo u Pologu“, u: Monografija župe Polog, Biblioteka Crkve na kamenu-knjiga br. 132., str. 37.-59., Mostar.
- Sloboda-Organ gradskog i sreskog odbora Narodnog fronta za Mostar (1947) „Rentabilnost gajenja pamuka“, broj 53., 16.03.1947., str.1., god III., Mostar.
- Sloboda-Organ gradskog i sreskog odbora Narodnog fronta za Mostar (1948) „U Hercegovini je počela pamuka“, broj 91., 24.09.1948., str. 3., god V., Mostar.
- Sloboda-Organ Narodnog fronta mostarske oblasti (1951) „Pred sjetvu pamuka“, broj 14. (206.), 14.04.1951., str.3., god VIII., Mostar.
- Sloboda-Organ Narodnog fronta mostarske oblasti (1951) „Otpočela je berba pamuka“, broj 34. (227.), 10.09.1951., str.3., god VIII., Mostar.
- Sloboda-Organ Narodnog fronta Hercegovine (1953) „Predionica pamuka u Vrapčićima“, 19.02.1953., broj 6. (297.), str. 1., god IX., Mostar.
- Smoljan, V. (1999) Poglavlja iz ekonomske historije Hercegovine IV., Gospodarska komora Herceg-Bosne, Mostar.

Prispjelo/Received: 27.10.2019.

Prihvaćeno/Accepted: 29.11.2019.

Review paper

Cotton production in Herzegovina after World War II

Abstract

Cotton is one of the most important textile plants in the world. The production and use of cotton fiber is first mentioned in India. Cotton was transferred from India to China, Egypt and Greece. Cotton was introduced into agricultural production in Herzegovina immediately after the end of World War II. Although there are favorable environmental conditions in Herzegovina for its development, cotton production did not expand for two main reasons. Agriculture of southern Herzegovina has traditionally been oriented towards the cultivation of vine, a Mediterranean fruit species, tobacco and vegetable crops. Another reason is resistance to the authorities who, contrary to the will of the farmers, have sought to introduce a crop of cotton into the agricultural sector of southern Herzegovina.

Keywords: cotton, territory of Herzegovina, favorable ecological conditions